

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941–1944 рр.)

© Гурська О.А., 2009

Проаналізовано діяльність Українського Центрального Комітету, її вплив на організацію у жорстких умовах німецької окупації українського національного життя в роки Другої світової війни. Дискусії з концептуальних проблем Другої світової війни продовжуються, і це ще раз засвідчує актуальність дослідження окремих її аспектів, зокрема й функціонування культурного життя, діяльності людей інтелектуальної праці в умовах війни.

The article is devoted the analysis of activity of Ukrainian Central Committee. To its influence on organization drastic of German occupation Ukrainian national life in the years of Second world war. Proceeds a discussion from the conceptual problems of Second world war, and it certifies actuality of research of its separate aspects once again, fatigue number and functioning of cultural life, activity of people of intellectual labour in the conditions of war.

Незважаючи на численні дослідження проблеми діяльності Українського Центрального Комітету (УЦК) та, зокрема, діяльності видатного ученого, географа Володимира Кубійовича, сьогодні існують суперечності щодо їхнього місця в історії творення Української держави.

У наш час суспільство не має чітко сформованого ставлення та позиції до цього питання, враховуючи те, що й на державному рівні не можуть дійти згоди щодо узаконення та визнання діяльності політичних, військових, громадських організацій (УОН, УПА, УЦК, Дивізія “Галичина”), що діяли в роки Другої світової війни на Західній Україні. Існує багато суперечок щодо віднесення цих організацій до так званих колабораціоністів (колабораціонізм – добровільна усвідомлена співпраця з будь-якими органами, організаціями, інституціями тощо націонал-соціалістичного режиму Німеччини в період з 1933 по 1945 рр.).

На сьогоднішній день є підготовленим законопроект № 3618 від 15.01.2009 р. “Про заборону реабілітації та героїзації фашистських колабораціоністів 1933–1945 рр.” народним депутатом В.В. Колісниченком Цей законопроект й досі не є затвердженим

Верховною Радою України, що вкотре вказує на відсутність чіткого ставлення до цих організацій та їх посадових осіб, зокрема й до Українського Центрального Комітету.

Ця проблема широко досліджувалася такими вченими, як О. Шаблій, Н. Антонюк, В. Офіцинський та самим В. Кубійовичем, а також польськими істориками, зокрема Р. Тожецьким. Ці доробки дають змогу визначити актуальність і необхідність дослідження діяльності Українського Центрального Комітету, В. Кубійовича, суспільно-політичного і культурного життя українського населення у період Другої світової війни, зокрема під німецькою та радянською окупаціями.

У національній історіографії досі не вироблено чітких критеріїв в оцінюванні Українського Центрального Комітету. Одна група істориків схильна трактувати його діяльність як явний прояв колабораціонізму, інша бачить в УЦК легальну установу, що проводила так звану реальну політику, суть якої полягала в тому, щоби при дотриманні формальної лояльності у відношенні до німецької влади зберегти українське населення від переслідувань, зміцнити їхнє становище, опанувати адміністрацією та готувати різних фахівців. Працюючи на межі дозволеного та забороненого, Український Центральний Комітет фактично охопив своїм впливом майже усі ланки національного

та суспільного життя, крім політики. Він став своєрідною громадською установою з масовим членством, одночасно наділеною деякими напівурядовими правами [1].

Після занепаду Польщі, вже в жовтні 1939 р. у Генеральній губернії постали місцеві українські комітети з метою організації культурно-освітнього і господарського життя та репрезентації українців перед німецькою владою. У листопаді на з'їзді представників комітетів у Кракові виникла думка створити українську організацію в Генеральній губернії, на що дав згоду генеральний губернатор Г. Франк. Організаційні і правові основи опрацював провід ОУН (провідник ОУН в Генеральній губернії Р. Сушко) [2, с. 110]. У кінці листопада у Кракові була створена організація Українське Національне Об'єднання (УНО), її очолив В. Кубійович. Він народився 23 вересня 1900 року у Новому Санчі на Західній Лемківщині. У вісімнадцять років він перервав навчання в Ягеллонському університеті у Кракові, щоб у складі артилерії Української Галицької Армії взяти участь у війні проти Польщі. Повернувшись із фронту, Кубійович завершив навчання в університеті, згодом упродовж одинадцяти років викладав там, а напередодні Другої світової війни був звільнений за українофільство [3]. Іншими членами цієї організації були: О. Бойдуник, М. Хронов'ят, І. Зілинський, Я. Рак. Ця організація не була визнана німецькою владою.

У кінці 1939 року засновують Українське видавництво: “Уже в грудні 1939 року нам вдалося дістати дозвіл на заснування Українського видавництва як спілки з обмеженою порукою. По суті це була суспільна установа (вона не платила дивіденду). Я мав 65 % уділів (гроші позичив спільникам мгр. Юліян Генік-Березовський), був весь час головою надзірної ради. Українське видавництво розвинуло моногранну діяльність: видавало шкільні підручники, всякого роду книжки, газету “Краківські вісті” і кілька журналів” [4, с. 41]. З 5 вересня 1941 року німецька влада почала видавати пресу для українців “Львівські вісті” і для поляків, а навіть хотіли купити Українське видавництво. Вони знали, що видання українського друкованого слова принесе в Галичині добрий дохід (терен діяльності обіймав тепер не півмільйона, а чотири мільйони населення) [5, с. 104]. Боротьбу за власне видавництво вели Кость Левицький і д-р Паньківський на Галичині, а у Кракові – Володимир Кубійович. Після декількох місяців боротьби було досягнуто компромісу: вдалось зберегти Українське видавництво для себе, поширити діяльність на Галичину, створити свою філію у Львові, розповсюджувати газету “Краківські вісті” та ілюстрований журнал для молоді “Дорога”, видавати новий журнал “Наші дні”. Редакція “Львівських вістей” залишалась надалі власністю німецького видавництва.

Зусиллями Володимира Кубійовича була відновлена діяльність Автокефальної Православної Церкви (її очолив митрополит Діонісій (Валединський) з двома єпископами Іларіоном (Огієнко) та Палладієм (Вибіда-Руденко)), Холмський собор (захоплений поляками у 1918 році) повернуто православної церкві. У літку 1940 р. В. Кубійович очолив Український Центральний Комітет – легальну суспільно-громадську організацію українців у Генеральній губернії, яка була створена окупаційною владою на території Південно-Східної Польщі. Осідок УЦК містився у Кракові.

Сам Кубійович так описує причини, які спонукали його очолити УЦК: “Серед суперечок між табором націоналістів і ненаціоналістів було зручно висунути на головне місце непартійну людину, але з відомим прізвищем – науковця, автохтона, який знав відносини на цих українських окраїнах, що тоді увійшли до Генеральної губернії, і перебував багато років у Кракові, тодішньому осередку української еміграції. Нарешті коротка моя праця за останні два місяці виявила деякі мої здібності в'язати людей з різних угруповань для конкретної будівничої роботи та вести розмови з німецькими установами” [6].

Коли у 1941 р. нацисти окупували Україну, а до Генеральної губернії було приєднано Східну Галичину, а до складу УЦК увійшов (1942 р.) Український Допомоговий Комітет, що діяв у Львові, неофіційне місце своєї праці В. Кубійович переніс до Львова на вул. Паркову, 10 (тепер вул. Листопадового чину) [7, с. 47]. У вересні 1941 року був заснований Український Крайовий Комітет (УКК) з подібним до Українського Центрального Комітету статутом (замість УДК тут діяли Українські Окружні Комітети – УОК), очолив його К. Паньківський. Він мав таку структуру: Голова Українського Крайового Комітету, організаційний відділ, фінансовий, відділи праці, у справах молоді, Жіноча служба Батьківщині, Комісія у справах надання матеріальної допомоги

студентам [8]. У часописі “Львівські вісті” було зазначено, що Український Крайовий Комітет мав сприяти активізації суспільно-політичного життя в усій його повноті, сприяти всесторонній організації українського населення Галичини в рамках Українського Центрального Комітету [9]. Але вже у лютому 1942 р. УКК було ліквідоване і УЦК було доручено поширити свою діяльність на Галичину. Умови праці на території Галичини, яка пережила національний і політичний ренесанс і свою державність у 1917–1923 рр., були зовсім інші, ніж на західних окраїнах Генеральної губернії [5, с. 106].

У квітні 1941 року відбулась конференція проводу УЦК (В. Глібовицький, А. Мілянчик, В. Кубійович) з генерал-губернатором Франком. Конференція проходила напередодні війни з СРСР і була вигідною для німців, які хотіли мати на своїй стороні прихильність українського населення. Отож члени УЦК висунули усі важливі питання українського населення, які були викладені у меморіалі, відповідь на які була здебільшого позитивною. “У меморіалі ми порушили докладно такі проблеми: публічно-правне становище української групи в ГГ, українська етнографічна територія. Обсада постів в адміністрації, самоуправі тощо українцями, церковні, культурні, господарські справи, проблеми молоді... Ясна протиукраїнська політика Гітлера після перемог на Східному фронті унеможливила реалізацію більшості з цих вимог” [4, с. 44].

Статут для Українського Центрального Комітету опрацювала та видала сама німецька влада без української співучасті. Рамки написаного владою статуту були доволі вузькі: ми хотіли мати загальногромадську організацію, яка керувала б усім українським життям в ГГ (за винятком політики), відстоювала б і репрезентувала б українські інтереси перед німецькою владою, а дістали Український Центральний Комітет, що був за своїм статутом нічим іншим, як лише загальною допомогою організацією, сильно підпорядкованою прикрому доглядові німецької влади... [10, с. 98]. Метою та завданням УЦК було організувати та вести загальну суспільну опіку та співпрацювати із закордонними допомогивими організаціями за посередництвом Німецького Червоного Хреста. Він мав зосередити свою діяльність на допомозі втікачам, дітям і молоді, вихователі яких померли, бідному населенню. Ці завдання характеризують УЦК як загальнодопомогову організацію. Також Український Центральний Комітет поставав не тільки як допомогова структура, але й як структура, що відстоювала інтереси українського населення, здійснювала харчову допомогу для народних кухонь, бурс, відпочинкових закладів для працівників адміністрації та вчителів. Зокрема зусиллями УЦК вдалося врятувати від голоду близько 30 000 дітей (повінь на Прикарпатті весною 1941 р.), переселивши їх до селянських родин на Поділлі й Покутті.

УЦК опікувався спершу українськими полоненими з німецько-польської війни; його заходами їх незабаром було звільнено (бл. 85 000), частково вони повернулися до ГГ, а решта залишилася як вільні робітники в Райху [2, с. 114]. Також вдалось влаштувати переселенців з УССР до таборів у Райху 1939–1940 рр. і надати працю в адміністраціях та громадських установах Генеральної губернії.

Опіку над українськими робітниками в Райху УЦК здійснював у співпраці з українськими організаціями в Німеччині. Представництво в Берліні видавало посвідчення національної належності робітникам з ГГ. УЦК турбувався справою політичних в'язнів, які діставали також харитативну допомогу. У справі опіки над інвалідами УЦК домігся, щоб німці виплачували інвалідські платні українцям з доби визвольних змагань та німецько-польської війни [2, с. 115]. Були створені у відділ суспільної опіки сектор народного здоров'я (В. Кархут, згодом Р. Осінчук), а також секції й осередки народного здоров'я й амбулаторії. У зв'язку із великим дефіцитом допомогового санітарного персоналу з квітня 1942 року було впроваджено тримісячні регулярні курси медсестер.

В кінці 1940 р. була створена Комісія Допомоги Українському Студентству (КоДУС) при УЦК. Виплачено 730 стипендій (для студентів у Львові й Німеччині) у сумі 1350000 злотих. Студентство ГГ у 1940–1944 рр. було організоване в Об'єднання праці Українських Студентів при УЦК [2, с. 116]. У сфері шкільництва діяльність Українського Центрального Комітету була обмежена, оскільки школи були державними. Відділ шкільництва УЦК організовував курси для

некваліфікованих учителів чи для перекваліфікації учителів професійних шкіл, також було організовано докільця та розроблено виховну програму.

Відділ культурної праці УЦК опікувався позашкільною освітою. Уже восени 1939 р. спонтанно відновлено читальні “Просвіти” й Общества ім. Качковського та давно ліквідовані за Польщі “Рідні Хати” на Холмщині й Підляшші. 16–17 березня 1940 р. відбувся перший культурно-освітній з’їзд у Кракові. Праця покращала, коли у липні влада видала “Перші напрямні для культурної праці” і статuti для Українського Освітнянського Товариств (УОТ), які уможливили на широку культурно-освітню працю. Відділ культурної праці опрацював для УОТ напрямні праці, матеріали до освітньої роботи, видавав місячник “Досвітні Вогні”, спільно з Українським видавництвом допомагав УОТ в придбанні бібліотек, організував два курси для референтів культурної праці при УДК. Референти культурної праці відбували з’їзди голів УОТ, інколи влаштовували для них вишкільні курси [2]. Після звільнення Галичини від більшовиків було відновлено роботу “Просвіти” з її філіями та читальнями. Також УЦК проводив свою діяльність у сфері науки, зокрема були намагання створити в Кракові у 1941 р. Інститут Українознавства чому перешкодила німецько-советська війна, і Інститут ім. Шевченка (замість НТШ у Львові), на створення якого згоду дав генерал-губернатор Франк, але заборонив Берлін. У межах відділу культурної праці діяла автономна Головна Жіноча Секція, яка продовжувала працю Союзу Українок і недовготривалої Жіночої Служби України. 2–3 лютого 1942 року відбувся перший з’їзд голів жіночих секцій з усієї Генеральної губернії у Львові. Найбільше зусиль вклали жінки у суспільну опіку. Працею жіночих секцій керували М. Білякова і М. Заячківська [2, с. 117].

Відділом молоді створювались курені молоді (КМ), виховні і спортивні товариства, господарський відділ скликав з’їзди купців і ремісників та створив відповідні об’єднання праці. Для вихованців було влаштовано вишкільні курси, інструкторські і виховні табори для різних вікових груп, спільні масові виступи (1941 р. свято в Холмі за участю 1200 осіб організованої молоді).

Крім гуртків молоді (ВСУМ), що вели працю на пластових засадах (діячі Р. Олесницький, К. Паліїв). Відділ молоді УЦК організував два з’їзди молоді Галичини у 1943 р., влаштував багато вишкільних і відпочинкових таборів. Коли німецька влада 1943 р. завела обов’язкову будівельну службу (Баудінст), Український Центральний Комітет домігся, щоб українську молодь згуртувати в окрему українську Службу Батьківщині, освітою і вихованням якої опікувався Відділ молоді (М. Руснак) [2].

Після захоплення радянською армією частини Східної Галичини навесні 1944 р. спричинило часткову евакуацію Українського Центрального Комітету і його працівників на західні окраїни. Центральна УЦК знову почала діяти у Кракові, а у Львові залишився осередок, очолюваний К. Паньківським. Захоплення Львова спричинило нову хвилю евакуації, у 1945 р. в Німеччині опинилося 300–400 тис. українців, які потребували опіки Українського Центрального Комітету. Зі згоди уряду Генеральної губернії створено представництво в м. Любені, яке очолював К. Паньківський. Осередок у Кракові був зменшений, проте представництво в Берліні розширено, у Відні його очолив Ю. Полянський, також до Відня перенесені Українське видавництво і редакція “Краківських вістей” .

Отже, під керівництвом Володимира Кубійовича УЦК організували з допомогою втікачів з Галичини українські школи, кооперативи й молодіжні групи майже в усіх місцевостях, де проживали більш-менш значні маси українців. Також було засновано у Кракові видавництво, що збільшило наклад української преси в регіоні. Діяльність комітету не лише допомогла українцям компенсувати ті втрати, яких вони зазнали за роки польського гноблення, а й часто полегшувала важкі випробування війни та німецької окупації. Протягом усієї війни це була єдина організація, що могла, хоч і дуже обмеженою мірою, боронити соціально-економічні інтереси українців у Генеральному губернаторстві. Незважаючи на це, діяльність Українського Центрального Комітету оцінюється різними вченими по-різному.

Більшість вважає, що ця діяльність була виправдана і доцільна, хоч і не бездоганна, оскільки в умовах війни та жорсткого окупаційного режиму необхідно було зберігати видимість лояльного ставлення до нього. Саме за цю видимість, а не суть діяльності Українського Центрального

Комітету дехто і називає працю В. Кубійовича колаборанством. Дехто хотів би, щоб цей період у житті Володимира Кубійовича вважати просто малозначущим епізодом [2, с. 119].

1. Офіцинський В. *Дистрикт Галичина: Історико-політичний нарис*. – Ужгород: Гражда, 2001. 2. Шаблій О. *Енциклопедія життя і творення / НТШ*. – Париж – Львів: Фенікс, Укр. акад. друк., 1996. – 704 с. 3. *Радіо Свобода “Країна Інкогніта”*: Володимир Кубійович: Аудіозапис програми. – К., 1 жовтня 2005 р. 4. Кубійович В. *Мені 70: Автобіографія, інф. про наук. роботу, бібліограф / НТШ*. – Париж – Мюнхен, 1970. – 135 с. 5. Кубійович В. *Наукові праці*. – 2000. – Т. 2: *Мемуари. Роздуми. Вибрані листи*. – 1023 с. 6. Мельник І. *Україна понад усе! До 100 річчя Володимира Кубійовича // Поступ*. – 23–24 вересня 2000. – № 158 (602). 7. Шаблій О. *Мандрівки: Володимира Кубійовича*. – Львів, 2000. – 131 с. 8. *Копії вихідних документів Українського комітету допомоги: Звіт за травень – червень (Державний архів Львівської області), ф. Р-185, оп. 1, спр. 1*. 9. *Львівські вісті*. – 1941. – 21–22 грудня. 10. Кубійович В. *Українці в Генеральній губернії: 1939–1941 р.* – Чикаго: Вид-во М. Денисюка, 1975. – 664 с.

УДК 94 (477.81/82)“1939/1945

Н.М. Барановська, О.Г. Макарчук
Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

КАРПАТО-УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В РАДЯНСЬКО- ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 рр.)

© Барановська Н.М., Макарчук О.Г., 2009

Входженню Закарпатської України до складу УРСР (29.06.1945 р.) передували тривалі переговори Кремля з емігрантським урядом ЧСР. Розглянуто таємні зусилля сталінської дипломатії. Висвітлено намагання українського населення Пряшівщини возз’єднатися з Українською РСР.

Protracted negotiations of Kremlin with the emigrant government of CHSR preceded to including of Zakarpatian Ukraine to the Ukrainian SSR. Secret efforts of Stalin diplomacy are considered. Lighted up attempts of Ukrainian-speaking population of Pryashivschina to reunite with Ukrainian SSR.

На перший погляд тема достатньо опрацьована як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. З українських дослідників згадаємо передусім Ю.Ю. Сливку, Б.І Співака, В. Хайнаса, П.І. Халуса та ін. З англомовних авторів найбільший інтерес становлять праці П. Стерчо, П. Магочі та деяких інших. Разом з тим поза увагою багатьох, якщо не усіх дослідників залишаються окремі аспекти питання, як-от: ранні (1939 – червень 1941 рр.) радянсько-чехословацькі консультації з питання про майбутню долю Закарпатської України, переговори Е. Бенеша зі Сталінім наприкінці 1943 рр., чинник тиску на чехословацький уряд українців Пряшівщини, які у березні 1945 р. приймали рішення про возз’єднання з УРСР тощо.

Сталінська дипломатія – це дипломатія таємних договорів і угод (досить пригадати пакт Ріббентропа-Молотова), дипломатія викручених рук, ведення “переговорів” з маріонетковими урядами тощо.

Інкорпорація Закарпатської України до складу СРСР може слугувати своєрідним зразком міжнародно-правової операції Кремля, цікавої ще й використанням широкого набору характерних прийомів сталінської дипломатії.